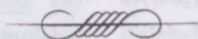

PÁVAI GYULA

Aradiak, akiknek a híre nagy volt, vagy nagyobb lehetne...

Arad irodalmi múltjából

Tulajdonképpen ennek az összefoglalásnak egy régebbi könyvem címét adnám, Aradi híres emberek, de mégis a fentit választottam, mert Arad viszonylagos elszigeteltségénél fogva az általános magyar irodalom-, színház-, vagy tudománytörténetben, bár ott vannak, kissé elfeledve, kicsit zárójelbe kerülnek, ha kerülnek, az érdeklődő érdeklődésének középpontjába.

Miért mondom, hogy Arad elszigeteltsége? Mert még az időjárási térképeken is csak Temesvárt jelöli a régió, feltételezések szerint, ami oda talál, az ide is, közös csak annyi, hogy mindketten akkor indultak fejlődésnek, amikor megtisztultak a török hódoltságából. Temesvárra talán hamarabb figyelt fel Ausztria, valamivel hamarabb kezdték el a telepítéseket, bár ez sem teljesen fedi a valóságot, a tény, hogy Arad nevénél ismertebb volt a ménesi bor, bár sokszor adták a megnevezéshez, hogy az Arad környéki Ménés.

A lényeg, hogy a két helység fejlődése majdnem párhuzamos, szerintem Temesvár szerencsésebb, mert többször emlegetik, Arad viszont régiebb, mert a nevében egy olyan kicsinyítő képzőt hordoz, amit csak ómagyar neveinkben találhatunk. Ezt Mészöly Gedeon a neves kolozsvári nyelvészprofesszor, Arad legnevesebb helytörténészének Ficzy Dénesnek írt levelében így jelöli: Arad Ur+d diminutív képző. Hogy aztán az évszázados mesék és legendák Orod vezéről beszélnek, Orod vitézt emlegetnek, sőt olyanok is vannak, akik Orodot, az Ajtonyt legyőző Csanád rokonságába „osztják” be,

s ezzel be is vonultatták az Árpád-házba, tudvalevőleg Csanád vezér Szent István királyunk rokona.

De hagyjuk a legendákat, és a tényeket keressük inkább. Nézzük a hírességeket, s mivel hozzám az irodalmi helytörténet áll legközelebb, kezdjük a sort az irodalommal.

Itt is – de nem lap alján... – megjegyzném, hogy besorolásom kritériuma nem a születés helye, hanem a végzett munka, vagy tevékenység minősége és mennyisége.

Időrendben az aradi irodalmi élet első embere, Perecsényi Nagy László (1768–1827). Állítólag Szilágyperecsényben született, innen az előnév. Iskoláit Nagyváradon, Székesfehérvárott, Győrött és Pozsonyban végezte, majd jogászyakornokként Bihar megye alispánja báró Vay László mellett tevékenykedett, majd Arad megyébe került előbbi gazdája pártfogoltjaként; Almásra, mint esküdt.

Tulajdonképpen ezzel indult írói pályája is. Itt írja meg Orodias címen azt a dicsérő-költemény kötetet, amit Nagyváradon adat ki. A kötetben tulajdonképpen az őt pártfogó vagy környezetében előforduló megyei, országos nevű főurak nevei fordulnak elő üdv és dicséret közepette, bár az efféle versek abban az időben gyakran íródtak, sőt, a kötet hatására maga Perecsényi is kapott egy dicsőítő költeményt Sinkai Györgytől, az úgynevezett Erdélyi Iskola egyik kiemelkedő személyiségétől. A kötetet több is követte, de nemcsak líra, hanem próza, sőt színmű is. Huszonhat kötetet publikált, többek között az első aradi monográfiát, amelyben sok hely-

név eredetét is tisztázza (Későbbi értékelője, Szabó T. Atila professzor az első magyar helynévgyűjtőnek tartja.).

Nagy pártolója volt a magyar nyelv finnugor eredetének, lelkes olvasója és követője Dugonicsnak. Léta magyar vitéz és az esthonnyai fejedelem című műve erősen érezteti az Etelka hatását. Követte a Horváth-féle délibábos magyarítás tendenciáját pl. amazon = ám asszony, Észt ország = Est honnya, Boristenes = bor istenes, stb. Napóleon fia születésekor hatnyelvű verset írt, el is küldte a Császárnak. Rengeteg verset írt görög-római mintára, ahogy ő nevezi alagyákat és lantolagokat.

Megírta az 1132-es II. Béla idei országgyűlés történetét Az öthalmi tor Orodon címmel, amit 1818-ban be is mutattak az új aradi színházban. Levelezője volt Kultsár István lapjának a Hazai és Külföldi tudósításoknak, így az aradi újságírók őseit is tisztelhetik benne, írt a Tudományos Gyűjteménybe is, és 1803 és 1820 között naplót vezetett. A több mint 2000 oldalas írásmű az aradi megyei könyvtárból „tűnt el” 1985 és 1989 között. Szerencsére Márki Sándor majd kétharmadát 1899-ben az Egyetemes Philológiai Közönyben (két részben) közölte, így bár ennyi megmaradt belőle.

Munkásságát tekintetbe véve a Jénai Minierológiai Társaság tagjává választja. Talán ez volt élete legnagyobb elismerése.

Kazinczy lenézi, csípős epigrammát ír róla az Izéhez címmel, kortársai is inkább grafomániásnak tartották, ezt talán azért mert azt hitte magáról, hogy költő, de valójába helynévgyűjtő, monográfus, filológus (nyelvújítási szavai közül) több, ma is fennáll és az újságírás hőskorának egyik jelentős alakja.

Pályája során Borosjenőbe került szolgabírónak, a nyolcszázas évek elején szélütést kap, de lányának évekig, tolószékben fekve diktálja mondani valóját.

1827-ben hal meg, halálának pontos

ideje sem ismert, egyesek szerint május 8. mások szerint június 1. A Hazai és Külföldi Tudósítások több hónapnyi késéssel emlékszik meg róla, a Tudományos Gyűjtemény 1828-ban említi eltávozását az öröklétbe. Aztán elfelejtették, mint ahogy az úttörőket általában. Sírfeliratát is megszerkesztette jóval halála előtt a következőképpen:

*„Életem írás volt, munkámnak más
veszi hasznát*

Sok kiadott munkám szemfedelemnek elég”

2000 őszén emelt emléktáblát tiszteletére a borosjenői református templomban az aradi Kölcsey Egyesület.

Ugyancsak nem aradi születésű író, költő, műfordító Fábián Gábor (1795–1877), de élete nagy részét valamint munkásságának jelentős hányadát itt élte végig és alkotta meg.

Vörösberényben született, édesapja református lelkész és egyházi író, anyai nagybátyja Somogyi Gedeon a Mondolat egyik vezéralakja.

Tanulmányait a pápai Református Kollégiumban kezdi, majd Pécssett, és Pesten folytatja. Jogász korába ismerkedik meg Kisfaludy Károllyal és Vörösmartyval. Munkatársa lesz az Aurorának, pártfogoltja Kultsár Istvánnak a Tudósítások és a Mikes levelek kiadójának. Novellákat is ír az Aurorába Nözséri álnéven, de ír a Tudósításokba és a Tudományos Gyűjteménybe is.

Megélhetési gondjai lévén elvállalja az Arad megyei világhosi Bohus birtok jogtanácsosi állását. Mint a polgári eszmék védelmezője részt vesz a megyei választási küzdelmekben, mint jogász védi a világhosi román jobbágyok kérelmeit, de Aurórák barátaival sem szakítja meg a kapcsolatot, előfizetőket gyűjt az évkönyvre, ahogy azt írja Vörösmartynak is: „a fizetség aradi lánglisztben lesz, de így is hasznát veszitek”. Megtudja, hogy barátja Árpád koráról ír elbeszélő költeményt (a Zalán futásáról van szó) ő is megpróbál

kozik hasonlóval Buda haragja címmel, de Pesten járva látja, hogy Vörösmarty munkája sokkal jobb, így 145 sor után abbahagyja. Ezután, főleg versfordításokkal foglalkozik. Kazinczy után, másodiknak bár, de időtállóban lefordítja Osszián költeményeit. Ez meg is jelenik Pesten, (sőt a Zalánra is hat, példa erre az éji homály kifejezés. Később Arany is említi Osszián ködös-homályos énekét Ősszel című versében).

Olvasván Perecsényi monográfiáját, megírja ennek felhasználásával és rengeteg új okleveles adattal Arad vármegye monográfiáját (első kötete megjelent, a második kéziratban maradt). Részt vesz a polgárjogi harcokban, beköltözik Aradra, megnősül, 1848-tól országgyűlési képviselő, majd a forradalmi törvényszék tagja.

Vörösmartyval és annak sógorával, Bajza Józseffel Világosig jut el. A fegyverletétel után a galsai présházában húzódnak meg mindhárman, aztán szénásszekérben Aradra jönnek, ahol a Fábián-ház pincéjében maradnak néhány napig, onnan megint bujdosva, Nagyszalontáig, Arany Jánoshoz, ahol a nádasban bujkálnak. Vörösmarty és Bajza onnan Pestnek indul, Fábián a bihari rokonságnál húzódik meg, amíg kegyelmet nem kap. Ezután főleg műfordítással foglalkozik, lefordítja a teljes Senecát, Lucretius De rerum naturáját, Tongeville Szabadelvű leveleit, fordít még Horatiust, Ovidiust, megalakítja az Aradi Kaszinó Egyletet, az Olvasókört. Megírja Csernovics Péter volt kormánybiztos életrajzát.

A kiegyezés után lelkes Deák-párti, sokat cikkezik az új napilapba, az Alföldbe, levelezik Vörösmartyval, Toldi Ferencsel, Gyulai Pállal, Zichy Antallal, főleg a műfordítás irodalmi problémáiról, tagja lesz a Kisfaludy Társaságnak, a Magyar Tudós Társaságnak majd az ebből kinövő Magyar Tudományos Akadémiának. A polgári haladás harcos hirdetője, a magyar nyelv tudományos fejlesztője, a reformkori eszmék és a népek közötti

tolerancia híveként 1877 decemberében halt meg. 1895-ben nagy, országos ünnepségen jelölték meg házát márványtáblával. A nemzeti türelmetlenség a táblát levette és szétbontta, az utódok a házat eladták, az új tulajdonos átépítette, emeletet húzott rá, csak a pince a régi. Születésének 200. évfordulóján a Kölcsey Egyesület emléktáblát helyezett a belvárosi református templom előcsarnokába, hisz a templomépítés egyik jelentős anyagi támogatója és a református egyház első főgondnoka volt. Születésének kétszázhuszadik évfordulóján ugyancsak a Kölcsey Egyesület nemzetközi Reformkor Szimpóziumot tartott és megkoszorúzták kriptáját az aradi Felsőtemetőben.

Az első, ha nem is aradi, de legalább Arad megyei, lírai költő, aki mindennek ellenére egy népies hangvételű elbeszélő költeménnyel írta be nevét az egyetemes magyar irodalmi életbe, a borossebesi Sárosi Gyula (1816–1861).

Sárosi a valódi vezetékneve, míg a Gyula költői neve, a borossebesi tisztartó fiának, aki a keresetségben a Lajos nevet kapta. A vezetéknevvel is van egy, illetve volt egy kis probléma, ugyanis ssy-vel végződött, de amikor a magyar nemzetgyűlés eltörölte az ősiségi és nemességi előjogokat, a költő lévén egyik leghűségesebb híve Kossuthnak, elhagyta a ssy-t és a nevét egyszerűen i-vel írta.

Ezt nem sokan tudják, ezért több századvégi anyagban még mindig ssy-vel írták, de napjaink irodalomtörténete tiszteletben tartja a költő választását és nem a Sárossy, hanem a Sárosi változatot érvényesíti.

Iskoláit szülővárosában Aradon, Eperjesen, Pesten végezte. Jogásként már ismert költő, a Petőfi előtti líra közvetlen képviselője. Volt idő, amikor Vörösmartyval emlegették egy sorban. Nem tévedésből, mert valóban kitűnő lírikus, aki Petőfi feltűnésekor csak legyintett és megkérdezte – Mi az, hogy Petőfi? Erről Arany János is tudott és 1848

őszén, amikor Aradon nemzetőrösködött, arról írt Petőfinek, hogy megismerkedett egy Bangó Péter nevű szerkesztővel, aki Petőfi irányában nem Sárosi. Igaz, utóbbi nem is olyan sokára lelkes híve lett annak, akit megkérdőjelezett valaha, költőtársát megkövette, s annak hűséges értékelője lett. Petőfi tragikus halála után nem egy versben siratta nagyhírű költőtársát.

Házasságai nem jártak szerencsével, első felesége korán meghalt, a második eltávolodott tőle, amikor az osztrák csendőrség halálra kereste. Igaz, nem csak kereste, hanem in effige halálra is ítélte. Gyöngyösről rejtőzködött álnév alatt, mint Sorssics tanító. Aztán elfogták, de csak három év multával következett az Újépület, ahol Lövey Klára is akkor volt bezárva. A költő, bár csak hírből ismerte, néhány gyönyörű verset írt hozzá, s ezek Klárikádok néven kerültek irodalomtörténetünkbe. Pest után Kufstein következett, majd Spielberg, aztán kiszabadul, de aradi váltótörvényszéki állásába nem veszik vissza, s megint ír valamit, amiért újból bezárják, mert a Krinolin c. politikai vers Zsófia hercegnőn keresztül az egész osztrák udvart érintette. Bár csak egy aradi vendéglőben, a Csigában olvasta fel szűk baráti körben, a besúgás akkor sem volt Aradon mentes a szűk baráti köröktől. Szabadulás után verseinek gyűjteményes kiadását szeretné megérni, de állása nincs újságíró-bojtárkodásai garasai csak egy-egy pohár pálinkára elégségesek. 1861 késő őszén találtak rá egy pesti utcán kihűlt testére.

De mégis mi volt az a mű, amiért halálos ítélet járt, hiszen katona sem volt, csak költő. Ma már kevesen tudják mit írt, annyira tiltották mind a Bach mind a Schmerling korszakban, de még később is, hogy csupán másolásáért is éveket sóztak az érdeklődőkre. A mű pedig nem más, mint a diadalmas magyar forradalom és szabadságharc verses krónikája az Aranytrombita, s ez annyira népszerű lett, hogy ponyván árulták úton-

útfélen, s úgy is nevezték, hogy Ponyvára került Aranytrombita. Sárossi, mint Kossuth közvetlen környezetének ismert személyisége a szabadságeszmék kossuthi megfogalmazását tolmácsolja tizenhárom lehetetnyi, vagyis tizenhárom részes elbeszélő, páros rímű tizenkettesekből álló művében. A forradalom kitörésétől kezdve a szabadságharc dicső csatáig ír, úgy mutatja be Kamarillát, ahogy azt senki addig, nemcsak az osztrákokat, a Habsburgokat leginkább Zsófia főhercegasszonyt pellengérezi ki, de annak magyar kiszolgálóit, mint például báró Jósika Samut, s átkozza is mindazokat, akik a magyar függetlenség akadályozói. A Kamarilla egyik üléséről például így ír:

*„Elöl ül s kavarja a boszorkánytálat
Egy hercegasszonynak titulált vadállat
Vadállat melynek Zsófia a neve
S mindennek amit főz maszlagos a leve”*

Amikor a környező népek felé tekint soraira a tolerancia, a jogegyenlőség hirdetése illik:

*„Minden nép egyforma szabadsággal bírjon
Ki-ki saját nevén beszéljen és írjon.”*

Többek között megemlékezik az aradiak 1849. február 8-i hősie ellenállásáról a legelragadtatottabb jelzőkkel illetve Asztalos Sándor és csapata hősiességét. Az Arany Trombita frenetikus sikere a folytatásra készítette a költőt, hozzá is kezdett a Gyémánttrombitához, de Világossal minden összeomlott, a meneküléskor a kézirat is elveszett s így a folytatást maguk az események szüntették meg.

Nagy kár hogy új kiadást nem ért meg az Arany Trombita, s nem is tanítják, valószínűleg egyesek még mindig úgy érzik, hogy sértené a sógorokat, minden esetre hatása óriási volt, de ma már irodalmárok sem igen ismerik. A Krinolin sem található

még antológiákban sem, s ha említik, elég szőrméntén teszik azt.

Sárosi személyéhez egy érdekes történet is fűződik, sokkal ismertebb, mint híres forradalmi krónikája, s ez Vörösmartyval van kapcsolatban.

Vörösmarty Rossz bor című versében írja, hogy a magyar költőnek meg kell elégednie savanyú lőrével az igazi bor helyett. Amikor Sárosi Aradon olvasta a verset rögtön Fábián Gáborhoz fordult, s még néhány ménesi birtokoshoz és Mihály napra jelentős mennyiségű ménesi kadarkát és magyarati mustosat küldött a panaszkodó költőnek egy szép vers kíséretében, amit Vörösmarty versben és levélben is megköszönt. A vers címe: A jó bor. Megtudhatjuk belőle, hogy Aradon kívül más tájak is siettek bort küldeni így Tokaj és Eger is többek között.

Sárosi Gyula még síremléket is csak nagyon későn kapott, szülőházát is később, de megjelölték, aztán a ház, táblástól a bulldózer áldozata lett, újabb emléktáblát a Kölcsey Egyesület állított a költőnek a borossebesi református templomba 2000 őszén.

Időrendben olyan költő következik, akinek a munkássága közismert, ezért nem is térek ki rá különösképpen, csak néhány kevésbé ismert adatot közölnék. Tóth Árpád (1886–1928) a híres impresszionista költő, csak néhány évet élt Aradon. Szülőházát Arad c. verse alapján (Sarló utca 51.) fedezte fel Kovács József kolozsvári újságíró 1931-ben, aki disszertációt készült írni a költőről. Ugyancsak ő találkozott először a költő gyermekkori játszótársával, az akkor még csak középkorú Guttmannéval, aki elmesélte, hogy Árpika kis vékony szőke fiúcska volt, aki naphosszat a kapu előtti homokpucban játszott. A ház padlásán Kovács József egy rakás gipszformát is talált, ami az apa mesterségére utalt, ugyanis Tóth András előbb épületszobrász volt. Az aradi Hermann palota még az ő díseit viseli, csak a kapuőrző szobrocskák (Herkules és

Sámson) tűntek el a kilencvenes évek eleje és közepe között. Kovács nyomán Ficzy Dénes a hatvanas években kereste a költő nyomait, még találkozott az akkor már idős Gutman nénivel, aki arról is beszélt, hogy Tóthék elköltözés előtt vettek egy házat a Dessewffy (Simion Balint) utcában, amit Tóth András látott el épületdíszekkel. Ficzy megtalálta a házat, amit az utcában a díszeiről Angyalos Háznak neveznek, ugyanis az ablakok felett angyalok könyökölnek egy keretben.

A másik kevésbé ismert adat, hogy bár az irodalomtörténet április 15-ik napját tartja a költő születésnapjának, az aradi belvárosi református egyház anyakönyvébe április 18-a van beírva, ahogy azt néhai Molnár Károly esperes mondta el Ficzy Dénesnek, aki ezt már megerősíteni nem tudta, mert nem lehetett hozzáférni a levéltárban őrzött anyakönyvekhez.

Különben a költő sohasem tért vissza Aradra, s lánya a néhai Tóth Eszter is csak levélben. A diófa, amit az Arad című versből ismerünk új sarjakat hajtott s most is áll, de a házat átalakították, bár mint műemlék számon van tartva, de a tulajdonosnak ez nem számít semmit.

Ugyancsak aradi születésű Kuncz Aladár (1886–1931), aki csupán öt évet tartózkodott itt, lévén az édesapja Kuncz Elek tankerületi főigazgató volt, Aladár itt született a Lyceum épületében, itt is laktak az épület igazgatói szárnyában, persze emléktáblája nincs, mert a Városházán kívül a Lyceum az első épület a mit még 1919 nyarán az új hatalom magához ragadott (bár nem államosított, hanem alapítványi illetőségű volt). Kuncz Aladár a húszas években Három aradi tartózkodásom címmel a városban szerzett élményeiről számolt be a Kölcsey Egyesület meghívására. Mindenki számára tudott, hogy a kolozsvári Ellenzéktől az Erdélyi Helikonhoz került számos tanulmány mellett két regényt is írt: Felleg a város felett, és A fekete kolostor. Az utóbbi nagyszabású riportregényben a

francia internálótáborban szerzett élményeit írja le örök értékűen. Még megérte a könyv megjelenését, de újraolvasni már nem tudta. Emlékét a Kós Károly által tervezett kősz-tal őrzi Marosvécsen, a helikoni találkozó színhelyén.

Miskolci születésű, de élete jelentős részét itt élte le és itt alkotott Dálnoki Nagy Lajos (1862–1937). Miskolcon, és Pozsonyban tanult, Pesten végezte jogot, Borsod megyében Lévay József főjegyző, költő mellett volt gyakornok. Ez az időszak jegyezi el végleg a költészettel. Megélhetési okokból közhivatali állást pályáz meg Arad megyében, ahol Fábíán László (Fábíán Gábor fia) mellett dolgozott főispáni titkárként, 1899-től megválasztott alispán egészen az impériumváltásig. Ekkor vonul nyugdíjba, s él még jó néhány évet. Nyugdíjas éveit versei kiadásának szenteli. Kötetei Fény és árny (1922), Könny-mosoly (1924), Tavasz-Ősz (1922) Karnevál (1926). Műfordítóként Verlaine és Heine, verseket fordított. Írt még színműveket (Ifjúság, Menüett, A Kárpátok alatt, Erdélyi virágok.). Ezekből a Budapesti Nemzeti Színház, valamint az Aradi Magyar Színház is bemutatott néhányat. Halála után meghagyása szerint Fischer Aladár szerkesztésében az aradi. Vasárnap nyomdájában adták ki lírai verseinek gyűjteményét, színarabjaira, tanulmányaira már nem jutott pénz. A Kéziratok a Kölcsey Egyesület megőrzésébe kerültek, de 1948-ban, a költő ezüst tollával és tintatartójával együtt eltűntek. A Kölcsey Egyesület tervei között szerepel egy válogatott Dálnoki kötet kiadása, ami talán meg is valósul. Ízeltől, azért mellékelnék egy Verlaine-fordítást bizonyítva, hogy bár a Tóth Árpádé is gyönyörű ennek sem kell szégyenkeznie.

ŐSZI DAL

*Bús hangszerén
Zokog felém
Az ős szele
Szívem sebző*

*Álomhintő
Vágy tölti be*

*Egy régi hang
Mint tört harang
Cseng köröttem.
Eszembe jó
A múlt idő
S hull a könnyem*

*A mint kit árván
– Sötét szárnyán –
Sodor a szél
Megyek oda
Hova megy a
Lehullt levél*

Rétháti Kövér Erzsébet (1895–1958) aradi születésű tanítónő, a Vasárnap című katolikus irodalmi folyóirat munkatársa. Verseire a bensőségeség, a finom női líraiság, sokszor a metaforikus kifejezőmód jellemző. Közölt még az Erdélyi Iskolában, a Pásztortűzben, az Aradi Közlönyben is. Három kötete jelent meg Aradon.

Ezek: Versek (1924) Magamban (1926) Sziklélén (1927). Versei nagy része vallásos tartalmú, de a legtisztább humánusot hirdeti a dogmatikus felfogással szemben, viszont a szerelem témája sem idegen számára. Igaz itt sem az erotika, mint inkább az egy életre szóló társkeresés az iránymutatója. A húszas években hosszabb utazást tett Olaszországban, s első két kötetében meg is jelenik az olasz táj, a reneszánsz épületek, s a mindent körülölelő tenger.

Kötetei szerkesztésére jellemző a ciklikusság, bár ez számos erdélyi költőnél megjelent Ady óta. Két jellegzetes vesét adnám itt közre, az egyik mottónak is megfelel, a másik pedig az erdélyi, a végeken élő költő feladatát körvonalazza. Halálának ötvenedik évfordulójára a Kölcsey Egyesület tervbe vette a három kötet közös kiadását

A FÁM A TÖLGY

*A fám a tölgy
A madaram a sas
Kövem a márvány
Ércem a vas*

*Lakóhelyem a tágas óceánok
Felnyúló sziklahegy
Szentjeim az Ágostonok, Pálok
És Istenem az Egy*

POÉTASORS

*Mi tűz vagyunk. Örtűz a végeken
Magunkban élünk itt a végtelen
Nagy árvaságban
De piros tőlünk az ég alja mégis
Am meg nem látja senki
Az Úr felőlünk így ítélkezett
Amikor meggyújtotta a tüzet*

*Magunk vagyunk tűz s élesztője tűznek
Utolsó láng, utolsó Vesta-szüzek
Végül kiégünk
És azután?
Lobogtunk, ellobogtunk
És mégis égtünk!
És unokái szebb, jobb századoknak
Az emléküknél melegedni fognak.*

❖
Szántó György (1893–1961) a megvakult festőből lett író, Aradon dolgozott 1918 és 1948 között. Rögtön csatlakozott a Helikonhoz, kötetei egymás után jelentek meg nem csupán Szépmíves Céh, de Révai kiadásban is. Köztük is jelentősek a Stradivari, Meléte, Az ötszínű ember, A földgömb, Mata Hari, Fekete éveim, Öt fekete holló, Az Alapiak kincse. Megjelentette 1925/26-ban az első jelentős avantgárd folyóiratot, a Periszkópot (elsőnek közölt nálunk pl. Picasso rajzokat). Amikor 1948-ban megszűnt a

romániai írószövetség aradi magyar fiókja, áttelepült Budapestre.

Aradon, ha rövid ideig is, de dolgozott újságíróként Reviczky Gyula, Iványi Ödön, tudósítóként Justh Zsigmond és Gárdonyi Géza, valamint a tragikus gyorsasággal távozó Török Gyula (1888–1918). Két nagy regény maradt utána: A porban és A zöldkőves gyűrű.

Nem lenne teljes az összefoglaló, ha két irodalomtörténészre és egy irodalmi irányítóra nem térnék ki, bár röviden.

Dr. Wild Endre (1882–1952) a katolikus Vasárnap szerkesztője, kiadója, az aradi Minorita Kultúrötthon építtetője, aki látva, hogy minden magyar kulturális intézményt elfoglalt az új hatalom, felépíttette 1926-ban a Minorita rendház udvarára a Kultúrötthont, hogy magyar egyesületek, műkedvelő csoportok, iskolák zavartalanul használhassák. Sajnos, bár most is szükség lenne rá, létezik is, de a mostani minorita vezetőség azt nem találja fontosnak, így a magyarságnak ma sincs megfelelő helyisége közművelődési tevékenység végzésére. Wild Endrének köszönhető az úgynevezett Vasárnap kiadványok köztük pl. a már említett Kövér Erzsébet három kötete, vagy a Dálnoki Nagy Lajos gyűjteményes kötet is.

Fischer Aladár (1882–1943). Bár kaszai születésű, egyetemi tanulmányi után 1907-től Aradon tevékenykedik 1943-ig. Előbb a Lyceumban tanít, majd harctéri szolgálat után annak utódjában, a Római Katolikus Főgimnáziumban oktat, igazgat. Az igazgatást a legkritikusabb időszakban vállalta, amikor a magyar tanügyi épületeket az utódállam vette át, s a magyar diákok öt különböző épületben tanultak 1923-ig, amíg felépült a Katolikus Gimnázium mai épülete. A rengeteg baj mellé az is hozzájárult, hogy megszűnt a vizsgáztatási jog, a diákoknak a hasonló profilú román intézetekben kellett románul vizsgázni. Fischer Aladár úgy megtanulta az állam nyelvét, hogy taníthatta is,

így szabadabban dolgozhatott és megmentette az aradi magyar oktatást, amit különböző újabb és újabb törvények a végső megszűnés felé sodortak. Ha nem is olyan hírest, mint a régi, de jó tanári kart sikerült összekovácsolnia és az eredmények sem maradtak el. Minden évben iskolnapot tartottak, ahol a diákok bemutathatták az érdeklődőknek torna-, tánc-, és énektudásukat, este pedig az iskola zenekara lépett fel. Mindenki, aki részt vett az ünnepségen kapott egy nagy tányér krumpligulyást, vagy paprikást. A lényeg, hogy egy tömegben teljesítettek, s ez az aradi magyarság összefogásának célját szolgálta.

Fischer Aladár nemcsak pedagógiai, de általános műveltségi cikkeket is írt az aradi lapokba, szerkesztette a Vasárnapot, kritikát írt a megjelent könyvekről, Návrádi Ágostonnal, a katolikus fiúiskola igazgatójával, közös kirándulásokat szervezett, szülőkkel, gyerekekkel együttesen, s ez megint a magyar közösség megerősödését szolgálta. A második bécsi döntés után, amikor Dél-Erdélyben egyetlen magyar irodalmi lap sem volt, Olosz Lajossal, Vita Zsigmonddal, Molnár Árpáddal létrehozta a Havi Szemlét, azt a valóban rangos irodalmi-közművelődési folyóiratot, amely két évig szolgált a bánási és dél-erdélyi magyarság kulturális tájékozódását. S tette ezt, 1943 decemberében bekövetkezett haláláig. Ma már csak egy emléktábla jelzi, hogy valamikor az erdélyi magyarság legszanyarúbb éveiben volt egy ember, aki nemcsak az iskola, de az egész magára maradt magyarság ügyét fel tudta karolni, pedig repatriálhatott volna, de maradt, mert tudta itt van rá a legnagyobb szükség.

Valamikori tanítványa, aki az ő kedvéért választotta a tanári pályát, Ficzy Dénes (1921–1985) ápolta emlékét, amennyire azokban az időkben ezt tenni lehetett.

Már diákkorában az iskola egyik legjobb irodalmára volt, fogalmazási versenyeket nyert és bedolgozott az aradi napilapokba.

1940-ben végezte a Katolikus Gimnáziumot, de románul érettségizett, mert az volt a törvény, és nyolcvankettőből a huszonkettedikként végzett. Magyarból nem kellett érettségizni, de Kolozsvárra iratkozott be magyar–olasz szakra. Miután elvégezte, néhány hónapot ott tanított egy kereskedelmi iskolában, majd 1945 őszén hazajött és volt iskolájában tanított irodalmat (és magyarságtudatot ezzel együtt) harminchét évig. Irodalomtanári munkája mellett, irodalomtörténeti feltárásokat végzett egy olyan korban, amikor még azt is dugdosni kellett, ami alig látszott. Arad irodalmi múltjának feltárója, ismerője és megírójaként kiderítette hol, merre laktak az Áradon megforduló írók.

Tőle tudjuk hol lakott Gárdonyi, és hol is dolgozott, ő ismertette Petőfi, Arany, Jókai aradi tartózkodásainak időpontjait. Megtalálta Török Gyula leveleit, utánajárt Tóth Árpád, Kuncz Aladár, Szentimrei Jenő aradi vonatkozásainak, feltárta és feldolgozta Perecsényi, Fábián Gábor, Sárosi Gyula életének homályba merült részeit. A régi aradiak életét tanulmányozta, a régi aradiak nyomait kutatta, s így vált a város legtudósabb legavatottabb ismerőjévé, a régi házak, régi szokások védőjévé.

Mert nagyon sokat tudott, nagyon sokan nem szerették, még ma is vannak, akik rosszindulatúan legyintenek, ha felmerül a neve. Sokszor fel is jelentették, meg is hurcolták, de a tanítványai a bálványozásig szerették, tisztelték, és akik még maradtak, ápolják ma is emlékét. Hátra maradt írásait négy kötetben jelentette meg a Kölcsey Egyesület, de még legalább két kötetet össze lehetne állítani a hagyatékából. Sokan azt is mondták, hogy egy új tudományágat fedezett fel és ez nem más, mint az aradológia. Ujj János így is búcsúztatta egy cikkében „Elment az aradológus”. Ehhez csak azt teném hozzá, elment, de mégis köztünk van írásain keresztül, pedig hogy fájna neki, ha látná mennyire alakítják, bontják, rongálják

szeretett városát, mennyi olyasmit írnak és mondanak, aminek semmi köze a város történetéhez, irodalmához, lakóihoz.

Arad színházi múltjából

Valamikor az 1790-es években mutatták be Aradon az első színjátékot, persze iskoladramát, s persze a minoriták kezdeményezése volt. Nem messze az első Minorita Gimnáziumtól volt Milics kereskedő háza, udvara hatalmas csűrökkel. Egy ilyen csúrt béreltek a minorita tanárok diákjaiknak, s azok előbb latin majd magyar nyelvű színjátékokat is előadtak. És a közönség tódult a látványosságra, vásárok idején még nagyobb számban.

Hirshl Jakab kereskedő a háza melletti telket, s vele még egy jelentős összeget is adományozott egy állandó kőszínház építésére.

1817-ben az épület már állt, német társulat nyitotta meg, de egy év múlva magyar színészek is játszottak, hiszen tudjuk, hogy nagy tetszésnyilvánítás mellett mutatták be Perecsényi drámáját az Öthalmi tor Aradon-t. Ezek után egymást váltották a magyar és német előadások, mert állandó társulata Aradnak nem volt, csak idényenkénti szerződéses csoportok egy-egy vállalkozó igazgatóval az élen.

A megindult színházi élet közönséget vonzott, ezért a téli időszakra beköltöztek a környező községek nagybirtokosai, és hogy a lakhatás is kényelmes legyen egész kis palotasort építettek a színház körüli utcákba. Idővel meglehetősen sok aradi születésű színészről beszélhetünk, de sajnos mindegyik főként a fővárosban bontakoztatta ki tehetségét. Mivel mindannyian megtalálhatóak a színházi lexikonban, én csak felsorolásra szorítkozom. Aradon élt, s innen ment Temesvárra majd Pestre, Bukarestbe, Olaszországba a XIX század leghíresebb szoprán énekesnője. Az első, aki a nemzet

csalogánya nevet kiérdemelte Vörösmartytól, aki számára a magyar írók 1855-ben külön emlékkönyvet készítettek. Hollósi Kornélia (1825–1890) az első Melinda. Innen származik a sanzon nagyasszonya Medgyaszay (Stand) Vilma (1885–1972), a híres magyar bonviván, számtalan film főszereplője Jávor (Jermann) Pál (1902–1959), Rajnai Gábor (1885–1961), Sass László (1918–1997) operaénekes és még nagyon-nagyon sokan mások.

A kultúrába beleillik a politika, ha az kultúrpolitikával is párosul. Dr. Barabás Béla (1855–1934) alapító tagjai között van a Kölcsey Egyesületnek, és évekig vitte annak jogi képviseletét. Híres politikai tette, hogy Tisza István ellenébe lett megválasztva országgyűlési képviselővé, ezenkívül zárandoklatot szervezett Rákóczi Ferenc sírjához, 1902-ben létrehozta a Kossuth Asztaltársaságot, amelynek eredményes munkája alapján állították fel 1909-ben az azóta már eltűnt(etett) Kossuth-szobrot. Emlékiratíróként is jelentős munkát végzett.

Az aradiak tudományos múltja

Végül hadd emlékezzünk meg azokról az aradi tudósokról, mérnökökről, akik jelentős eredményekkel járultak hozzá a magyar tudomány és tudományos élet fejlődéséhez. Sajnos ők is, akár a színészek, tevékenységüket nem szülővárosukban fejtették ki, igaz erre nem is volt lehetőség, de aradinak vallották magukat és többen itt is vannak eltemetve. Elsőnek Szánatay Lajost (1872–1961) említeném, Arad leghíresebb építészt, akinek munkássága, meghatározó stílust hozott a városképbe, hiszen számos épület köszönhető létét teremtvő zsenijének. Először a híres Kultúrpalotát említem, aztán a Csanádi Palota, Marosra néző oldalát, a Lutheránus Palotát, a Szántay Palotát, Arad első vasbeton-födémű épületét a Bohus palotáit, a

lutheránus templom neogótikus vöröstéglás tömbjét, számos magánvillát, az Andrányi raktárat stb. Élete végén nyomorgott, és szociális segílyt kért a városi tanácstól.

De térjünk át a konkrétabb tudományokra. Elsőként az erdőhegyi születésű Kerekes Ferencet (1784–1850) említeném, aki miután elvégezte szülőfaluja iskoláját, a Debreceni Kollégiumba került és filozófiát, természettudományokat és teológiát tanult. Tanulmányait a keszthelyi Georgikonban folytatta, majd Bécsbe ment, ahol mezőgazdasági ismereteket tanult, de arra is volt ideje, hogy megjelentesse Fazekas Lúdas Matyiját, egyelőre a szerző neve nélkül, mert az nem volt a kéziratán. Később megismerkedett a szerzővel és nagyon jó barátságba kerültek. Bécsből Berlinbe utazott, ahol vegyészeti témájú könyvet adott ki. Meghívták professzornak a pétervári Akadémiára, de ehelyett Göttingenbe, majd nyugat-európai körútra indult.

Fennmaradt akkor írt töredékes naplója, amelynek feljegyzései már sejtetik a későbbi polihisztort, hiszen írt nyelvészeti, matematikai tanulmányokat is. Ez utóbbiak segítségével elnyerte a lipcsei Jablonowski Társaság pályázatát. Megjegyzendő, hogy vele egy időben a két Bolyai is pályázott, kevesebb sikerrel. 1837-ben lett a Magyar Tudós Társaság (Akadémia) tagja, majd 1839-től a Debreceni Kollégium matematika professzora. Témaköre az imaginárius számokon kívül kiterjedt (lásd Képzetes mennyiségek című dolgozatát) a differenciál-, és integrálszámításra is.

Megalapítja a Kollégium Füvészkertjét, és annak fenntartására felajánlotta Értekezések és kitérések című dolgozatából származó jövedelmét. Aradon is megfordult az első minorita gimnázium világi tanárai között. Balatonfüreden halt meg 1850-ben.

Magyari Endre (1900–1968) ugyancsak Aradon született és tanult is egy ideig, majd Budapesten végezte a Műegyetem távközlési

szakát. Már egyetemista korában komolyan érdeklődött a vezetékek nélküli táviratozás kérdése iránt, és a Posta Kísérleti Állomására került mérnöknek, ahol elsőként tervezett nagyteljesítményű rádió-telefonadót, és a tervai alapján építették fel az 1 kW-os csepepi állomást. 1923-ban nagy híre volt a rádiózás elindítása terén, ugyanis nevéhez fűződik több műsorszóró állomás beindítása. Első adója a Posta központi udvarán egy bútorszállító kocsiban épült stúdióból sugárzott. Közben a távolbalítás és rádiótechnika köréből több mint száz előadást tartott. Részese a lakihegyi és székesfehérvári adók felállításának, valamint a magyar rádiósugárzás hálózata megtervezésének. Ő az, aki a rádiótechnika nyelvét is fejlesztette, hiszen javaslatára cserélték ki a gyengeáramú elektrotechnika kifejezést a híradástechnika, távközléstechnika kifejezésére. Élete utolsó szakaszában világméretű kísérletsorozatot szervezett annak bizonyítására, hogy az elmélet alapján érthetővé tett gravitáció nem mond ellent semmiféle fizikai jelenségnek. Tudománynépszerűsítő sorozataira még emlékeznek a ma már idősebb rádióhallgatók. Számtalan tanulmánya és könyve ismertté tette a világ híradástechnikai szakembereinek sorában.

Mihalik János (Arad, 1818–Budapest, 1892). Elemi iskolai tanulmányait szülővárosában kezdte és a középfokú tanulmányokat is itt folytatta. Mivel édesapja mérnök volt, fiának is hasonló foglalkozást szeretett volna, ezért Hainburgba küldte hadmérnöki akadámiára. Ezt 1892-ben el is végezte hadnagyi előléptetéssel, de Széchenyi tanácsára polgári pályára lépett, hiszen a gazdasági fejlődés akkori szakaszában az országnak minél több jól képzett mérnökre volt szüksége. 1847-ben folyammérnöki oklevelet is szerzett, és a Ferenc-csatorna építésében vett részt. Olaszországi tanulmányúton megismerkedett a vízépités gyakorlati feladataival, s ezután főmérnöki kinevezést kapott. Mű-

ködése folyamán többször is szembe került a császári hivatalnokokkal. A szabadságharc utolsó napjaiban súlyos tifuszt kap, s talán ez menti meg Haynau „igazságszolgáltatásától”. Úgy kap kegyelmet, ha az 1848-ban megkezdett gátépítést befejezi. Ennek eleget is tesz, és munkája elismeréseként kitüntetésben részesül. A bezdáni torkolati zsilip az első betonépítmény egész Európában. Erről a munkájáról könyvet is írt *Practische Anleitung zum Betonbau* címmel (megjelent Bécsben 1857-ben). Sokat dolgozott a Tisza és Lajta szabályozási munkálatain, utóbbiért jelentős anyagi elismerésben részesült.

Hollandiai útja után nekifogott a hazai klinkertégla gyártásának, csak előbb az anyagot komoly vizsgálatnak vetette alá. Tégliái hamarosan megjelentek a Vajdaságban, és színezett formában a legtöbb monarchiabeli város főterén, sőt még a II. világháború után is használták azokat útburkolásra. 1867-ben a kiegyezés évében miniszteri tanácsosként a Duna szabályozását irányítja, de Tisza Lajos minden magyarázat nélkül nyugdíjaztatja. Az új miniszter Baross Gábor, aki a legtöbbet tette az ország útjainak, vasútjainak és vízi útjainak fejlesztéséért (Aradon parkot és emlékutat neveztek el róla), azonnal viszhívja a szolgálatába, de Mihalik János ekkor már 64 éves, és fáradtnak érzi magát a nagy munka folytatásához. Hetvenkét éves korában helyezték örök nyugalomra az akkor már nagyszámú műszaki értelmiség nagy részvéte mellett.

Pekár Dezső (Arad, 1873–Budapest, 1953). Elemi és középiskoláit Aradon végzi, majd Budapestre megy egyetemre. Érdeklődési köre megoszott a matematika, fizika, kémia és az ásványtan között. Két évig gyakornok Thán Károly professzor mellett, az egyetem első számú Chemiai Intézetében. A kapilláris problémák érdeklik, s megpróbálja kiterjeszteni az Eötvös-törvényt az oldatokra is. A méréseket ezzel a módszerrel is végzi. 1895-ben már Eötvös tanársegédje. A nagy

fizikus ekkor már elkezdte a gravitációs mérések sorozatát az ingával a laboratóriumban. Pekár Dezső mint egyik tanársegéd az éjszakai méréseket ellenőrizte. Tanárának biztatására tudományos ismeretterjesztő előadásokat is tartott, s így pl. elsőként ő beszélt Magyarországon a spektroszkópról és a rádiumról, sőt bemutatót is ő tartott ezekről először. 1901-ben akadémiai ösztöndíjasként vesz részt a Fruska Gora-vidék földtani felépítésének gravitációs és mágneses méréseiben. 1903-ban már a befagyott Balatonon végez méréseket Eötvös és Steiner társaságában. Ettől kezdve ő kapott feladatot professzorától a szabadban végzett mérések végrehajtására. Évente más és más helyeken vizsgálta a nehézségi erők összefüggéseit a mágnesességgel párhuzamosan.

Az 1911-es földrengés után Kecskemét környékén kutat, majd az Erdélyi-medence irányába fordul figyelme, a kissármási földgázkitörések kapcsán.

Csoportja élén ásványi kincsek felkutatásával foglalkozik, pl. a Kiskárpátokban keres olajat, gravitációs mérésekkel. 1915-ben munkája elismeréseként kinevezik állami főgeofizikusnak.

Eötvös Lóránt halála után ő irányította a geofizikai méréseket. Miniszteri tanácsos, majd az Akadémia levelező tagja lett. A Magyar Geofizikai Intézet hírneve mind nagyobb. Megnőtt iránta a külföldi érdeklődés is. Egyre több tanfolyamot tartanak külföldiek számára, és Magyarországon gyártott műszereiket komoly áron tudják külföldi országokban is értékesíteni. A francia szakminiszter kérésére Pekár Dezső a Limagne-síkságon kutat olaj után, majd Indiában végez csoportjával geofizikai méréseket, az átalakított és a nehéz terepviszonyokhoz jobban alkalmazkodó Eötvös-Pekár inga segítségével. Hatvan éves korában ment a megérdemelt nyugdíjba, de elméleti munkásságát 1953-ban bekövetkezett haláláig folytatta.

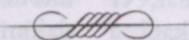
FELHASZNÁLT KÖNYVÉSZET

- Erdélyi Lexikon. Osváth, 1928.
 BOROS JÁNOS: *Aradi útmutató*. 1909.
 FICZAY DÉNES: *Aradi Krónika*. 1997, Kölcsey.
 PÁVAI GYULA: *Aradi híres emberek*. 2003, Kölcsey.
 UJJ JÁNOS: *Arad megye neves szülöttei*. 2007, Alma Mater.
Természettudományi Lexikon. Budapest, 1993.

DÖBÖR ANDRÁS

Egy székely hírlapszerkesztő élete a bécsi sajtópolitika hullámverésében

Szacsvay Sándor és a Magyar Kurir története

Szacsvay Sándor a vele foglalkozó sajtótörténeti szakirodalom szerint 1752-ben, Nagy Iván szerint 1753-ban¹ Marosvécsen született székely birtokos családban, mely nevét Háromszék Szacsva nevű helységéről vette, és egyik őse Szacsvai Gergely már a XV. században feltűnik az 1442-es szentimrei csatában Hunyadi János alatt, szakadatlan családfáját azonban csak Bethlen Gábor koráig lehet visszavezetni. Ekkor élt Szacsvai Mihály, Bethlen Gábor egyik kapitánya, aki 1623-ban a fejedelemtől a legendás, tatárjáráskori mondákban is szereplő székely ősvárat és környékét magába foglaló szacsvai² jószágra adományt kapott.³

A család legrégebbi birtokai Szacsván, Esztelneken, Pákén, Hatolykán, Dicsőszentmártonban és Zágónban voltak. Címerük a dicső és harcos múlt tanújaként két részre osztott pajzs; a felső piros részben jobb lábában három nyílveesszót tartó arany oroszlán; az alsó kék részben hármass zöld halmon nyugvó páncélos kar karddal, és azon egy törökfő.⁴

A jellemzően kisbirtokos, nem igazán

tehető székely család több tagja is az államigazgatás felé fordult, kisebb-nagyobb hivatalt viselve a XVIII–XIX. században. Legjelentősebb közülük Szacsvay Ádám, aki Belső-Szolnok vármegyei főbíró, majd a vármegye főpénztárnoka (1786) lett⁵, Szacsvay Ferenc, aki Kolos vármegye aljegyzője (1796), alispánja (1804), majd 1809-ben az alsó kerület főbírója lett⁶, Szacsvay Imre, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc tehetséges szónoka, Bihar vármegye országgyűlési képviselője, és mint a ház jegyzője, a függetlenségi okmány egyik szerkesztője, a megtorlások áldozata lett⁷.

És ide sorolható Szacsvay Zsigmond, dolgozatunk főszereplőjének fia, aki apja sorsa ellenére már 1832-ben az erdélyi főkormányzatnál fogalmazó, 1838-tól 1848-ig titoknak az udvari erdélyi kancelláriánál, végül 1861-ben tanácsosként kerül nyugdíjazásra.⁸ Erősen eltér hát a családra jellemző hivatali életutaktól Szacsvay Sándor értelmiségi-újságírói pályája, melynek jó néhány pontja még ma sem tisztázott, és még ma is vitákat vált ki.